

Istoriografinė metafikcija šiandienos lietuvių istoriniame romane

Anotacija: Istorinis romanas keičiasi kartu su istorijos samprata. Straipsnyje svarstoma istorinės tiesos problema lietuvių istorinio romano poetikos raidoje. Atsinaujinantis teorinis ginčas dėl istorijos moksle ir grožinėje prozoje nesutampančių istorinės tiesos interpretacijų vertinamas kaip užsitęsusi realizmo tradicija lietuvių prozoje. Istorijos mokslo strategijų pliuralizmas ir istorinio romano poetikos permainos paskutiniajame XX a. dešimtmetyje laikomos tokios tradicijos lūžiu. Pastarasis leidžia kalbėti apie sudėtingesnes tiesos literatūroje ir istorijoje sąsajas. Jose pradeda vyrauti ne tiek mimetinė, kiek metafikcinė praeities paradigma.

Ieškant šių sąsajų lietuvių prozininkų istoriniai romanai, kurių poetikai svarbūs ne tik istorijos įvykiai ir asmenybės, bet ir *laisvas bei kritiškas* literatūrinis jos perrašymas, straipsnyje interpretuojami kaip *istoriografinė metafikcija*. Istoriografinė metafikcija būdinga tiek literatūrai, tiek istorijai. Šios literatūrinės poetikos išskirtiniais ženklais vadintini *vertybiniai* istorijos atspindžiai bei praeities ir dabarties sąsajų *kritiškos* pasakojimo strategijos (ironija, parodija, paradoksas, absurdas, cinizmas, tragedijos komedija ir kt.). Šitaip istorija ir kritiškai perrašoma, ir užkoduojama meninėmis priemonėmis. Istoriografinės metafikcijos atvejais šiandienos lietuvių istoriniame romane (Petro Dirgėlos *Karalystė*, Mariaus Ivaškevičiaus *Žali*, Herkaus Kunčiaus *Nepagailėti Dušanskio* ir kt.) ginčas dėl istorinės/meninės tiesos išlieka aktualus istorijos mokslui, t.y. vadintinas ikiestetiniu, paraliteratūros, o ne šiandienės literatūros estetikos klausimu.

Raktažodžiai: istorinis romanas, postmodernioji poetika, kognityvinis literatūros matmuo, istoriografinė metafikcija.

Įvadinės mintys ir išlygos

Lietuvių istorinio romano pradžia sutampa su romano žanro ištakomis: tai – Vinco Pietario *Algimantas* (1904). Šiandien tas faktas atrodo simboliškas: klausdami, koks yra dabartinis lietuvių romanas, negalime nepasidomėti, koks yra tautinis istorinis romanas. Ir – atvirkščiai: svarstydami lietuvių istorinio romano ten-

dencijas ar transformacijas, negalime neatsigręžti į bendrą romanistikos vaizdą. Per šimtmetį daug kas pasikeitė. Lietuvių romanas yra besikeičiančių vertinimų „tinkle“, kurio dar nebuvo Pietario laikais. Esama ne tik istorinio, bet ir visų kitų literatūros teorijose išskirtų romano formų: psichologinio, filosofinio, politinio, detektyvinio, fantastinio ir t.t. Teorinės romano rūšių lygtys yra „susiėkiantys indai“, tad istorinis romanas skaitomas ir vertinamas bendrame visų – klasikinių ir naujausių – romanų kontekste.

Šiandienos lietuvių istorinis romanas turi ir savarankišką, tik paties žanro apibrėžtą, estetinį epicentrą. Jo autoriams vis rečiau tenka „pavaduoti“ vėluojančius istorikus ir aprašinėti niekieno netyrinėtus Lietuvos istorijos dalykus. Kaip ir kiti mūsų prozos veikalai, istorinis lietuvių romanas vejasi „greitesnę“, poetikos priemoneis įvairesnę Vakarų literatūrą ir sunkiai vaduojasi iš tradicinei realistinei prozai būdingo dėmesio „gyvenimo tiesai“. Pastaroji kartais pervadinama, svarstoma kaip „istorinė“, „istoriografinė“, „istorijos fakto“ ar panaši tiesos interpretacija, bet joje lieka tas pats ir vienintelis *loginio* horizonto centras. Literatūros kūrinio medžiagos ir estetiškos jo pusės inversija tyrėjų lieka nepastebėta. Tokį savąjį „loginį centrą“ suradęs ir jį ginantis literatūrinis pasakojimas (artikuliuojamas kaip pažinimo forma) kartais tėra tik metaforiška, tačiau kognityvinė poetinės (meninės) tiesos paieška.

Istorijos pažinimą ir jos įprasminimo tikslus, kaip ir istorikai, tebekelia ir rašytojai. Tiesos paradigma, pervadinta fenomenologine, psichoanalitine, egzistencine, kultūrine ar literatūrine menine tiesa, tik amortizuoja, švelnina radikalesnius istorinio romano poetikos pokyčius, kurie šiandien galėtų būti analizuojami iš kognityvistinei meno sampratai jau atokesnių pozicijų. Tam provokuoja nauja, *atviros istorijos* samprata, kuri literatūrinio pasakojimo tapatumą komplikavo iš istorinių tyrimų taško, nes pačioje istorijoje jau tenka atsižvelgti į paradoksišką istorinių (beje, ir visų kitų) tekstų dviprasmybę: istoriografija nėra tik faktai ir jų apibendrinimai, bet ir į ją nesąmoningai „įsirašęs“ pasaulis, tad istorinės tiesos klausimas nėra tik istorinių „užrašų“ ir to, kas užrašyta, binarinis santykis. Postmodernios kultūros svarstymuose tokią istorijos ir literatūros sąsąjų problemą nurodė nauji, pavyzdžiui, Jacques'o Derrida (*différance*) ir Jacques'o Lacano (*realybės* ir *tikrovės*) vartoti terminai.

Taigi, viena vertus, kognityvizmo tradicija istorinėje prozoje ir jos refleksijoje tęsiasi. Romano rašymui būtinos medžiagos reikšmė išplečiama ir perkeliama į kūrinio estetinį suvokimą. Šis klasikinis vertybinis požiūris į romaną padeda

susigaudyti, kokiose literatūrinės poetikos ir realių socialinių ar psichologinių problemų sankirtose esame, kokių būties ir jos refleksijų literatūroje permainų link judame, kodėl aštrėja skirties *literatūra/paraliteratūra* klausimas ir kaip jį galėtume kelti ar spręsti.

Kita vertus, senas klausimas apie istorijos ir literatūros skirtumus, išstartas jau antikos laikais, tebėra aktualus. Jo esmė nėra vien tik literatūros kūriniai būtinų prielaidų (žinių, raštijos, gebėjimų ir kt.) transformacija į estetinę (poetinę) romano struktūrą. Jį prisimenant nereikėtų pamiršti, kad skirtumas tarp „buvo“ ir „galėjo būti“ turi tą pačią – istoriografinę prigimtį. Aprašomi (minimi, interpretuojami) tik *tikri* (tikroviški) dalykai. Fikcijai (įsivaizduojamiems, menamiems ir pan. dalykams) vietos randama tik dėl jos loginio ryšio su tuo, kieno *būta*. Istoriografai tokiu atveju renkasi dvigubą jungtuką: *ir* faktas, *ir* tai, kas ne faktas. Faktai paaiškina fikciją, tačiau pastaroji negalima be istorine realybe pavadintų faktų. (Esama *fiktyvių* istorinių dokumentų, kurie taip pat yra istoriografijos savastis, tačiau sąmoninga istorijos faktų klastotė dažniausiai nelaikoma istorijos mokslo „dėme“.)

Tokios šio klausimo skirtingų pusių koreliacijos neatsisakyta ir šiandien. Ar tai – produktyvu?

Iš ontologinių būties kaip tiesos atverties literatūroje pozicijų gimusi skirtingų tiesų giminystė ar vienos tiesos siekis tebėra prieštaringų vertinimų šaltinis. Atrodo, pati istorijos idėja („istorijos konceptas“) šiandien tebėra mokslo problema, kurią istorikams nesiseka spręsti istoriografijoje ir istoriosofijoje, o literatai tebegirdi daug priekaištų, kai istoriją bando pristatyti „įprastos“ poetikos („linijiniame“, anot Frederico Jamesono) romane. Modernaus romano poetika tą problemą perkėlė į vidinį pasakotojo (autoriaus, personažo, skaitytojo ir t.t.) sąmonės laiką, jo ir jame kuriamos tikrovės struktūras. Paradoksalu, tačiau net atrodanti chaotiška postmoderni ir post-postmoderni istorinio romano būseną vėl aktualizavo kognityvinio matmens klausimą meninėje prozoje. Kognityviniai siekiai istorijoje ir literatūroje tebeprimena turbūt amžiną bendrybės (idėjos) ir atskirybės santykio problemą meno filosofijoje. Nauja yra nebent tai, kad visų universalijų paieškas labai pristabdė postmoderni literatūrinio pasakojimo dekonstrukcija, jo psichoanalitinė ir postruktūralistinė interpretacija.

Šio straipsnio tikslas – pastebėti ir aptarti realistinės konvencijos ribas XX a. pabaigos ir šiandienos lietuvių istoriniame romane, kurio postmoderni poetika yra *kritiška* – parodijuoja arba ironiškai vaizduoja žinomus istorinės prozos

vaizdus ir istorijos konceptus. Siekiama taip pat patikslinti tradicinį klausimą: ar literatūrinės istorijos refleksijos atveju tebėra aktuali romanų analizė ir interpretacija pagal istorikams ir literatams *bendra* „istorinės tiesos“ kriterijų.

Teigiamas atsakymas įpareigotų, perfrazuojant saviironišką Juozo Erlicko mintį, paieškoti paskutiniųjų XX a. „realistų“ – jei ne visoje prozoje, tai bent istorinio romano autorių būryje. O likusiems nerašyti prastų pažymių už jų literatūrinius žaidimus, kurie gal trikdo ar net pykdo istorikus. Neigiamas atsakymas sugražintų ten, kur jau lyg ir nebėra ką veikti: per tūkstantmetę literatūros istoriją klausimas tik pakartojamas, lieka be atsakymo, nebent paskatina instinktyvią istorinės būties pajautą ir literatūroje, ir istorijoje.

Vis dėlto klausimas nėra retorinis. Šio straipsnio autorius, perfrazuodamas ir tik norėdamas jį užaštrinti, su ironija norėtų klausti: ar jau *turėjome*, o gal šiandien jau *turime* lietuvių istorinį romaną, kuriame yra ką veikti skaitytojui, trokštančiam tik tiesos ir priekaištaujančiam autoriams dėl *istorinės tiesos* stygiaus ar klastočių.

Ir ką tiesos troškulio kankiniui daryti, jeigu jo viltys neišsipildo?

Ar gali jis, kaip literatūros filosofas, užvertęs, tarkim, Mariaus Ivaškevičiaus romaną *Žali* (2002), imti ir vienareikšmiškai įvardyti savo konkretų *estetinį* patyrimą: „Šis istorinis romanas – *istorinė* klaida“? Arba atvirksčiai: užvertęs Roberto Keturakio *Kulką Dievo širdy* (2002), pasakyti: „Štai – istorinė partizanų kovų tiesa“?

Ironija, savaime suprantama, aiškaus loginio atsakymo neduoda, ji tik priartina istorinės tiesos bylą prie šiandienių literatūrinio pasakojimo formų (ironijos, parodijos, parabolės, metaforos, paradokso), kurios yra išskirtinai svarbios naujausiuose istoriniuose mūsų romanuose. Jos primena: menas yra menas, taigi ir istorinės, kaip ir kitokios, literatūros negalima redukuoti į jokią istorijos mokslą.

Kaip įprasta, keliant sudėtingą klausimą negalima nieieškoti tam tikrų išlygų. Jų būtų bent pora. Tai tradicinis problemos „prastinimas“ ir individualus (kitaip – subjektyvus) straipsnio autoriaus pasirinkto teorinio koncepto *istorio-grafinė metafikcija* vartojimas.

Plačiau apie pirmąją išlygą. Nepaprastinant klausimo reikėtų jį aptarti tiek iš literatūros, tiek iš istorijos pozicijų. Tenka rinktis. Tad toliau kalbant apie istoriją (mokslą) bus laikomasi prielaidos, kad Lietuvos istoriografijoje prieštaravimų ir skirtingų (subjektyvių) interpretacijų daugėja. Periferiniai istorijos reiškiniai vis dažniau tampa istorikų dėmesio objektu. Be to, naujaisi istorijos veikalų tekstai

ilustruojami papildoma („periferine“) medžiaga: nuotraukomis, paveikslų reprodukcijomis, literatūros kūrinių ištraukomis¹. Taigi istorija, kaip ir menas, išlieka tik pati įsiterpdama į savo interpretacijas, *neistorinę* medžiagą.

Apie antrąją. Iš šiandienos istorinių romanų medžiagos, kūrinio poetikos ir jos priemonių arsenalo niekur nedingo XIX–XX a. plačiai vartotos istorinio romano formos, kuriose labai svarbu iš istorijos į literatūrą perkeltos žinios, asmenybės, istoriniai kontekstai. Vis dėlto šiandienės poetikos kismo ir transformacijos klausimas bus svarstomas pagrindinį dėmesį skiriant ne patiems istoriniams įvykiams (siužetams) ir personažams, o jų pagrindu autoriaus (pasakotojo) vaizduotės sukurtiems istorijos vaizdiniais, tai yra *laisvam* ir savarankiškam literatūriniam jos perrašymui. Straipsnyje jis bus interpretuojamas kaip *istoriografinė metafikcija*. Skiriamaisiais literatūrinės jos poetikos ženklais bus vadinama laiko ir erdvės inversija, pasakojimo (siužeto) fragmentiškumas, istorinio pasakojimo subjektyvumas, o ypač daugiapakopė naratyvinė distancija (tai yra daugybinis meninis kodas – žaismė su faktais vaizduotėje, ironija, parodija, konceptualioji metafora ir t.t.).

Šį konceptą siauriau, bet užtat detalai, apibūdino Linda Hutcheon knygoje *Postmodernizmo poetika*². Veikalo kontekste šis terminas nurodo (pirmiausia) istorinį romaną, tačiau iš esmės yra ne tik istorinės, bet ir visos postmodernios prozos poetinė charakteristika. Hutcheon nuomone, postmoderni kultūra remiasi istorijos buvimu ir socialiniu politiniu jos aiškinimu³. Dėl to paradigmatis visos postmodernios literatūros žanras esanti istorinė proza. Jos literatūrinis sąlygiškumas, kaip ir postmodernus istorijos rašymas, yra ne tik refleksyvus, bet ir kritiškas. Istorinė atmintis (praeities pajauta ir refleksija) turi akivaizdų metafikcijos aspektą, nors ir remiasi istorijos faktais (įvykiais, jų dalyviais). Taigi šiandien istoriografiją (istoriosofiją) ir literatūrą vienija ne tiek loginė tiesos, kiek prieštaringa (subjektyvi) metafikcija istoriografijos pagrindu. Istorografinės metafikcijos konceptas griauja kognityvistinę tiesos/netiesos opoziciją. Istorinė tiesa – autoriaus (pasakojimo subjekto) idėja, vertybinė romano poetikos

1 Žr. Fernand Braudel, *Civilization and Capitalism, 15th–18th Century, Vol. I–III*, New York: Harper & Row Publishers, 1985; taip pat plg.: Alfredas Bumblauskas, *Senosios Lietuvos istorija 1009–1795*, Vilnius: R. Paknio leidykla, 2005.

2 Linda Hutcheon, *A Poetics of Postmodernism: History, Theory, Fiction*, London and New York: Routledge, 1988.

3 *Ibid.*, p. 4.

charakteristika, nes visa istorinė proza – konceptuali, rašoma kaip dabarties/praeities socialiniai, psichologiniai, filosofiniai, politiniai ir kitokie reportažai.

Šiame straipsnyje istoriografinės metafikcijos konceptas bus vartojamas ne visiškai taip, kaip jį apibrėžia ir siūlo vartoti Hutcheon. Tokio tikslo ir neturėta. Tai juk tik kalbinis šiandieninės, postmodernizmo, kultūros ženklas. Jis savaime yra prieštaringas, daugiareikšmis ir atviras naujoms interpretacijoms. Vis dėlto termino vartojimo principas yra panašus ir paprastas: daugybinį ir prieštaringą klausimą apie tiesos paieškas istorijoje ir literatūroje jis padeda transformuoti į lygiagrečius istorijos mokslo ir literatūros *kūrybos* kelius arba – abiejų kūrybos rūšių vertybinę sankryžą, kurioje susitikę istorikai ir beletristai gali būti vienodai savarankiški, t.y. likti kartu, arba „saugiai“ prasilenkti.

Klausimo istorijos pėdsakais

Esama istorinio romano klausimo empirinių pusių, kurios visiems žinomos ir dėl kurių beveik nesiginčijama. O žinoma, ką parašė (nebe vieną šimtinę veikalų) lietuvių autoriai vakar, ką jie rašo (išleisdami po keletą ar net keliolika knygų kasmet) šiandien. Bent apytikriai ir sąlygiškai teoretikams sutarus, ką vadinti istoriniu romanu, kokie jo tipai ar žanrai, jau galima kalbėti apie mūsų istorinio romano *istoriją*, kuri, beje, dar neparašyta. Ar ir ji, perfrazuojant Fernandą Braudelij, turi savo galimybių ribas? Ginčas, kuri – istorinė ar meninė – tiesa svarbesnė, susijęs su tuo, kas jau yra šio ginčo metaistorija.

Tad keli žodžiai apie lietuvių istorinio romano praeitį. Kokia ji prisimenant tokio romano refleksiją⁴, pripažįstant, kad kiekviena romano žanrinė kryptis susiduria su realybės ir fikcijos, praeities ir dabarties, tiesos ir jos slėpinio akistatos klausimais?

Visa mūsų romano įvairovė, jo kismas ir atvirumas naujovėms kartkartėm tikrino istoriografinės ar istoriosofinės autorių ambicijas. Tyrėjai ir kritikai jas skatino. Pradedant *Algimantu* žanrinė istorinio romano tipologija buvo grindžiama kognityviniais istorinės atminties kriterijais: toks kūrinys turėtų būti susijęs

4 Bandytas plačiau apibendrinti visą lietuvių istorinį romaną, deja, tėra vienas – per sovietinės literatūrologijos virsmą parašyta Giedriaus Viliūno monografija *Lietuvių istorinis romanas*, Vilnius: Mokslas, 1992.

su istoriniu mąstymu („istoriografija“, „istorine tautos savimone“, „objektyvia praeitimi“, „tikra praeitimi“, „istorine tikrove“). Kiti kriterijai dažniausiai tėra empiriniai, nepretenduojantys į apibendrinimus, t.y. atsitiktiniai. Taigi istorinių romanų tipologijoje galime skirti platesnį jų grupavimą (pavyzdžiui, anot Giedriaus Viliūno, pagal *meninės konvencijos* rūšį atpažįstamus *realistinius*, *pseudoistorinius* ir *metaistorinius* veikalus) ir siauresnį (konkretesnį) – nuotykių, „šeimos sagos“, „garbingos senovės“, „romantinės legendos“, dokumentinius, politinius, alegorinius, filosofinius ir pan. apibūdinamus istorinius romanus. Juos apibrėžiant lyg ir bandoma atsiriboti nuo istorinio romano panašumų į istorijos mokslą⁵, tačiau kognityvinis istorinės prozos matmuo, esantis tokios prozos savimonėje, lieka esminis⁶. Taigi literatūrologinis istorinio romano konceptas iki pat XXI a. pabaigos lieka ryškiai subordinuotas kūrinio „medžiagai“ – interpretuoti ir populiarinti istorijos mokslo žinias. Istorinės tiesos istorijos moksle klausimas buvo kelrodė žvaigždė aptariant istorinės tiesos prozoje klausimus.

Iš tokių pozicijų reikėtų vertinti tarpukario Lietuvoje kilusį teorinį ginčą, ką vadinti *istorine* proza ar drama⁷. Kas atsiranda literatūrinę fikciją derinant su istorine tiesa? Buvo stengtasi ginti tai, kad istorija ir literatūra yra skirtingi, tačiau vieno, *to paties tiesos dalyko* diskursai. Diskusija, šio straipsnio autoriaus nuomone, išreiškė ne vien norą pasigilinti į literatūros teoriją ir praktiką. Literatūros savimonėje brėško ir kas kita: nepasitikėjimas istorine tematika parašytų grožinių kūrinių tiesa. Istorikais kurį laiką buvo labiau pasitikima. Tad buvo juntamas susirūpinimas „opozicinėje“ stovykloje: ar literatūra tiesos byloje nepralaimi istorijai?

Diskusija istorinio romano teorijos klausimais vyko sovietmety, 1987 metais, t.y. prieš pat atkuriant Nepriklausomybę⁸. Diskusijoje nuskambėjo ir pačių

5 Viliūnas, apibendrindamas istorinio romano definiciją, rašė: „Nors istorinė tiesa ir yra vienas istorinio romano prasmės komponentų, neturėtume istorinį romaną laikyti panašia į mokslą praeities pažinimo ar tyrinėjimo forma“, *Ibid.*, p. 24.

6 Viliūno nuomone, „Tiek meninių tikslų, tiek formos atžvilgiu istoriniai romanai esti labai įvairūs. Tačiau visus juos sieja viena – istorija, jos atkūrimas, tam tikras jos įprasminimas, tam tikras vaidmuo tautos istorinės savimonės procesuose“, *Ibid.* Panašiai istorinio romano specifiką pristato Janina Žėkaitė monografijoje *Lietuvių romanas (Žanro raida iki 1940 m)*, Vilnius: Vaga, 1970; Vytautas Kubilius straipsnyje „Valteris Skotas lietuvių istorinio romano raidoje“, in: Vytautas Kubilius, *Lietuvių literatūra ir pasaulinės literatūros procesas*, Vilnius: Vaga, 1983.

7 Žr. Vinco Mykoliaičio–Putino ir Balio Sruogos straipsnius 1934–1935 m.

8 Diskusija vyko savitraštyje *Literatūra ir menas*; pokalbio prie „apskritojo stalo“ medžiaga publikuota ir žurnale *Pergalė*. Diskusijos pagrindu 1988 m. leidykloje „Vaga“ buvo išleistas straipsnių rinkinys *Istorinės prozos byla*.

istorinės prozos autorių balsų. Realus pagrindas juos išgirsti: 9-ajame dešimtmety buvo išleista per dvidešimt lietuvių istorinių romanų. Tarp jų rastume neįprastos, novatoriškos, poetikos veikalų: Petro Dirgėlos *Kūlgrinda* (1985) ir *Joldijos jūra* (1987–1988), Ramūno Klimo *Tiktai ugnis išgydys* (1989), Sauliaus Tomo Kondroto *Ir apsiniauks žvelgiantys pro langą* (1985). Dirgėla ir Klimas savo romanams ilgai ir kruopščiai ieškojo istoriografinės medžiagos archyvuose ir literatūroje, Kondrotas, atrodo, jai neskyrė tiek daug dėmesio, tačiau romanų meninis audinys panašus vienu aspektu: visi naratyvai sukurti vaizduotėje aktyviai perrašant istoriją ir pateikiant ją tokią, kokią „mato“ autorius. „Fikcija“ yra prieštaringa: ji gimsta iš istoriografijos šaltinių, bet yra savarankiška: ji kritinė, prieštarauja istorinėms „legendoms“ ir net paradoksaliai transformuoja žinomas istoriografines „faktų“ interpretacijas.

Anuometinė kritika tokiems veikalams nerado gerai žinomų istorinės prozos poetikos formulių, tad romanai buvo vadinti arba *metaistoriniais* (tai yra ne „tikro“ istorinio reiškimo refleksija, o tik, pavyzdžiui, „hegelinės“ ar panašios, visa apimančios, būties idėjos literatūrinėmis sąsajomis su istorijos realijomis), arba iš viso nevadinami istoriniais (antai Kondroto romanai vertinami tik kaip *magiškojo realizmo* pavyzdžiai).

Atrodo, prieš dvidešimt metų nei nauji istoriniai romanai, nei atnaujinta literatūrologinė diskusija nepadėjo atsikratyti jau minėto literatūrinio kognityvizmo, arba istorinio mimetizmo. Istorijos ir istorinio romano sąsajų refleksijos formulė liko ta pati : *artyn (istorinės?) tiesos*.

Ar tikrai artyn tos, kurią „težino“ istorikai? Ar tikrai „meninė tiesa“ subordinuota „istorinei“? Kodėl 1987–1988 m. klausiamasis ženklas prie pažyminio „istorinė“ nebuvo ištrintas?

Viena vertus, lietuvių istoriniai romanai ir iki diskusijos, ir po jos teberašomi pagal klasikinio istorinio mimeziso sampratą. Jis skatino tebebuvęs Lietuvos istorijos žinių stygius ir ideologinę jų klastotę. Nepriklausomos valstybės atkūrimo šventė, cenzūros laidotuvės, naujų (anksčiau draustų) istorinių temų svaigulys, „baltų“ istorijos dėmių literatūrinės spalvos tik padidino „objektyvių“ pažintinių istorijos klausimų literatūroje reikšmę. Memuarinių, dokumentinių, politinių istorinių romanų, parašytų paskutiniajame XX a. dešimtmetyje, autoriai stengėsi „pranokti“ istorikus savo istorine informacija arba mažiau žinomų istorinių įvykių interpretacijomis. Skaitytojai, beje, noriai palaikė tokias jų strategijas.

Tai galima pavadinti (neo)realistinio lietuvių istorinio romano (laikinu) atgimimu.

Kita vertus, tradicinis praeities ir dabarties santykio istoriniame romane traktavimas, klasikinė „realistinė“ istorinės prozos konvencija jau bent porą dešimtmečių negali atstovauti visiems, ypač avangardiniam lietuvių romano autorių ieškojimams. Visos lietuvių literatūros būsena prie XXI a. slenksčio – įprastų savojo žanro poetikos ribų peržengimas ir žanro *tapatumo* tikrinimas. Tai, į ką galėjo neatsižvelgti 9-ojo dešimtmečio kritika ar literatūros mokslas, pareikalavo dėmesio ir istorinio romano atžvilgiu. Naujasis istorizmas (*atviros istorijos* konceptas), literatūros teorijų daugybiskumas, istorinio laiko ir istorinės distancijos sąlygiškumas, istorinių dokumentų fragmentiškumas, istorinės atminties „spragos“, istorinių faktų interpretacijų pliuralizmas, pagaliau – visos romano poetikos transformacija į labiau savarankišką objektą (kaip tą poetiką bepavardintume – postmoderniāja ar tik *kitokia*) vėl vertė suabejoti *tiesos atvertimi* kaip svarbiausia vertybine istorinės literatūros paradigma.

„Istorinių“ tiesų dvikova ir jos sekundantai

Abejonių dėl „dvi tiesos vienoje“ paradigmos prielaidas galime rasti ir lietuvių istorinio romano teorijose, ir jų metodologijose. Klausimas apie istorinę tiesą yra susijęs su literatūros filosofija ir visos kultūros filosofine refleksija. Apibendrinti istoriją – tai ne tik eiti opozicijų, prieštaravimų keliu. Humanitarai teoretikai ne visada gali sekti kitus tiesos tyrėjus. Jau prieš gerą šimtmetį Heinrichas Rickertas ir kiti neokantininkai ėmė (gana radikaliai) skirti *galimus* mokslinius kelius kultūros (istorijos, meno ir t.t.) ir gamtos srityse⁹. Vienas dalykas, kad konkrečius jų pačių šios problemos svarstymus galima palikti istorijos filosofijos metraščiams, kitas – problemos aktualumas šiandien.

Dabartinėje dviejų amžių sąvartoje mokslinės tiesos ieškotojams netiktų primiršti aksiologijos klasikų minties, kad kartais *tiesą* (beje, jos neatsisakant) galima (ir net reikia) keisti į (tiesos) *vertybę*. Pastarosios atveju kognityvinio matmens kontekstai ir intertekstai atsiduria kitokioje – vertybių – vertinimo sis-

9 Žr.: Heinrich Rickert, *Kulturwissenschaft und Naturwissenschaft*, Tübingen, 1899; Idem, *System der Werte*, in: *Logos*, 1913, t. 4.

temoje. Literatūros kūrinio estetinė struktūra, be abejonės, pateikia skaitytojui estetinius tiesos vertinimus. Literatūros tapsmui (t.y. jos avangardui) atstovaujantys autoriai savaime yra arčiau tiesos kaip vertybės, o ne tiesos kaip tikrovės refleksijos objektyvaus turinio. Be abejonės, abi tiesos interpretacijos (vertybinė ir epistemologinė) gali būti suvoktos kaip kultūros vertybių sisteminės dalys.

Taigi negalėjo būti netikėta, kad XX a. pabaigoje scientistinę istorinės tiesos paradigmą pradėjo „atakuoti“ patys lietuvių istorinio romano autoriai. Atakuota iš šiuolaikinės¹⁰, jau postmodernaus mąstymo paveiktos, istorijos vertybių pozicijos. Akistatoje su aksiologine laikysena epistemologinis istorijos vertinimas literatūroje autoriams atrodė mažiau aktualus už jų pačių istorijos konceptus. Istorijos pažinimas vyksta tradiciniu būdu (studijuojama literatūra, ieškoma dokumentų archyvuose ir t.t.), tačiau suvokiama, kad literatūrinis istorinės tiesos vertinimas gali būti „atsitiktinis“; t.y. labiau negu įprasta individualus, subjektyvus. Nei Petru Dirgėlai, nei Herkui Kunčiui, nei Mariui Ivaškevičiui neatrodo šventvagystė teigti ir kartu suabejoti, ar jų istoriniai romanai „pasakoja“ tiesą apie vaizduojamus laikus. Suabejoti ir tuo, ar iš viso galimà pasikartojanti, būtina (visuotinė), pagal deterministinę logiką verifikuojama istorinė tiesa, kurios taip atkakliai tebesiekia kai kurie autoriai, skaitytojai ir kritikai.

Siekti – ne turėti. Parašyta istorija yra prasminis literatūros kūrinio kontekstas. Autorius (skaitytojas) ją randa ir perskaito. Vargu ar istorikų užrašytos žinios yra romano autoriaus literatūrinis tikslas ir kūrinio poetikos elementas. Autorius ieško romano personažams prasmingos istorinės tiesos. Istorikų užrašai tėra literatūrinių vertybių rašymo pradžia. Užtenka istorinę tiesą įsivaizduoti kaip vertybę, kuri yra ir tam tikras žinojimas, ir kartu – tam tikras tikslas, kurį tenka formuluoti ir kurio reikia siekti, ir darosi akivaizdu, kad *skepticizmas* dėl kognityvinio matmens galimybių istoriniame romane ruseno nuo žanro pradžios. „Visažinis“ pasakotojas atgimstančių tautų istoriniame romane niekada nebuvo vienintelis ir kategoriškas pasakotojas. Autoriai, XIX a. pradžioje ar viduryje sukūrę Lietuvos

10 Jūratė Sprindytė, rašydama apie lietuvių prozą, pasiremia Elias Canetti, kuris kalba apie „naujų figūrų“ poreikį nūdienos romanistikai. Literatūrologė mano, kad „Sensualistinė autentika vis dar meilesnė lietuvių širdžiai už retus bandymus abstrakčiau paregėti bendresnius būties dėsnius ar istorinius procesus bei jų (a)logiką“. Lietuvių savimone „sunkiai vadavosi iš empiriškumo, lėtai kilo prie platesnių išvalgų ir požiūrių“; tačiau jau suranda ir naujo literatūrinio mąstymo pavyzdžių (Jūratė Sprindytė, *Prozos būsenos 1988–2005*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2006, p. 233).

kaimyninių tautų romantinį istorinį romaną, suteikė jam gana modernų vertybinį turinį: istorija pasakotojui yra jo tikslų ir gyvenimo prasmų laukas. Pastarajame pasaulio aidų (pažintinės refleksijos) visada buvo mažiau negu subjektyvaus (nepakartojamo, individualaus) Aš balso. Aktyvūs romanų veikėjai kišosi į istorija vadinamus įvykius, keitė savo ir tautų (valstybių) įvaizdį ir likimą.

Tad galima teigti, kad vertybinis tiesos pobūdis istoriniuose romanuose nėra naujas, – jis buvo ir tebėra ne tiek pažinimo problema, kiek vertybių sistemą ir asmenybę pristatančio veikalo vidinė tvarka, jos individuali literatūrinė legimitacija. Pastaroji – padidėjusio literatūros savarankiškumo, istorinio romano kaip *artefakto*, o ne istorijos pažinimo ir tiesos mitologijos būdas.

Skaitytojas ir kritika iki pat XX a. pabaigos Lietuvoje liko tokios mitologijos pusėje, nes skirtingų istorinių vertybių „dvikovą“ vertinusi literatūros teorija buvo šališka „sekundantė“. Penki dešimtmečiai sovietinės ideologijos sąlygomis pristabdė teorines literatūros refleksijas tautinio atgimimo „altorių šešėlyje“. Lietuvos persitvarkymo Sąjūdžio idealai gaivino primirštas, o ne naujas literatūros kūrimo ir skaitymo strategijas. Istorinių romanų „pergales“ ir „pralaimėjimus“ kritika skaičiavo „taškais“, kurie buvo suvokiami pagal realistinę arba jai giminingą teorinę literatūros konvenciją. Retas skaitytojas drįso vertinti istorinius romanus kitaip. Ilgus dešimtmečius mimezis, romanas kaip kažko(-ieno) veidrodis, istoriosofinė tautos ir valstybės idėja ar panašus *kognityvinis* matmuo buvo savaiminė bendra (autorius, skaitytojo, kritiko) strateginė laikysena.

Ją, beje, užtinkame ir pirmajame XXI a. dešimtmetyje. Ji tebėra beveik normatyvinė pasitinkant (anotacijomis, recenzijomis) naujus veikalus. Pavyzdžiui, istorinio Vaidos Marijos Knabikaitės romano *Izidė ir Fortūna* (2007) anonsas skaitytojus vilioja „itin detaliu senosios istorijos žinojimu, faktų gausa“, o knygos anotacija teigia, kad joje vaizduojama „Romos respublikos griuvimas ir spalvingos istorinės asmenybės“¹¹. Panašiai (pabrėžiant istorinių detalių gausą ir Mindaugo paveikslą istorinio konteksto tikrumą) pristatomas Rimanto Marčėno romanas *Karūnos spindesio apakinti* (2007). Ta pati strategija pastebima prestižinių vertinimų, pavyzdžiui, literatūrinių premijų, atvejais: Lietuvos vardo tūkstantmečio proga paskelbtą istorinio romano konkursą laimėjo Jono Užurkos veikalas *Gediminas – nevainikuotas karalius* (2004), parašytas pagal klasikinę istorinio mimezio literatūroje paradigmą.

11 Vaida Marija Knabikaitė, *Izidė ir Fortūna*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2007.

Vis dėlto kai kurių Lietuvos autorių kūrybinės paieškos istorinėje prozoje¹² šiandien sulaukia įvairesnės ir estetiniam kūrinio suvokimui artimesnės kritikos. Perskaityti Andriaus Jakučiūno *Servijaus Galo užrašus* (2005) tik kaip istorinių žinių sąvadą, atrodo, nepriimtina ne tik romano autoriui, bet ir estetinę literatūros prigimtį suvokiančiam skaitytojui. Metaistoriniai (filosofiniai, psichoanalitiniai, egzistenciniai) motyvai šiame romane yra akivaizdžiai svarbesni už istorijos faktus, aiškiau matyti, kad romano estetinė tikrovė yra kūrinio vertybių struktūra, nesutampanti su istorijos tiesa ir neredukuojama į istorijos pažinimo formas. (Ar gali būti paprasčiau: literatūra nėra nei gyvenimas, nei istorija.)

Istorinė proza kitaip pradėta vertinti (pirmiausia – pačių skaitytojų) ne tik dėl imanentinių žanro tematikos ar poetikos pokyčių, bet ir dėl pasikeitusios visos dabartinės lietuvių prozos ir jos konteksto, kitokios teorinės refleksijos¹³. Įtaką šioms permainoms, be abejonės, darė ir laisvesnis požiūris į literatūros teorijas¹⁴.

Istoriografinė metafikcija: *Pastime of Past Time*¹⁵, arba Kūrinio malonumas, kai istorinis romanas yra romanas

Taigi jau turime Lietuvoje autorių, kurie istorinę medžiagą (tematiką, įvykius, istorines asmenybes) savo kūrinuose naudoja ne vien kaip siekį pasakyti daugiau tiesos negu istorikai. Literatūros teksto *polisemantika* akivaizdžiai gali nurungti paraidinę ar apskritai verbalizuotą tiesos paiešką. Leonardas Gutauskas rašo metafizinį lietuvių ir ruso dialogą (*Šešėliai*, 2001), Petras Dirgėla kuria naują mitą apie Lietuvos karalystę šiandien (*Karalystė*, 2002), Marius Ivaškevičius transformuoja

12 Žr. Ivaškevičiaus, Kunčiaus, Dirgėlos naujausios istorinės prozos vertinimus Jūratės Sprindytės straipsniuose periodikoje ir monografijoje *Prozos būsenos 1988–2005*.

13 Turimi omeny Jūratės Baranovos, Violetos Kelertienės, Valdemaro Kukulo, Loretos Mačianskaitės, Jūratės Sprindytės straipsniai apie Ričardo Gavelio, Vandos Juknaitės, Donaldo Kajo, Ramūno Kasparavičiaus, Herkaus Kunčiaus, Sigito Parulskio ir kt. autorių prozą.

14 Aišku, jos vėlavo, bet šiandien turime net jų vadovėlių. Žr.: *XX amžiaus literatūros teorijos: Vadovėlis aukštųjų mokyklų filologijos specialybės studentams*, sudarė Aušra Jurgutienė, Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2006.

15 Straipsnio autorius siūlytų skaitytojui laisvalaikiu pačiam išsiversti šį anglišką Hutcheon posakį. Bronislovo Piesarsko *Anglų-lietuvių kalbų žodynas* nurodo, kad *pastime* – laisvalaikio užsiėmimas, malonus laiko leidimas, pramoga. Pažvelgęs į kompiuterinį *The Free Dictionary by Farlex* skaitytojas rastų net keliolika šio žodžio sinonimų ir jo vartojimo klasikinėje literatūroje pavyzdžių.

istorinius (Lietuvos kilmės, partizaninės kovos) mitus (*Istorija nuo debesies*, 1998; *Žali*, 2002), Ramūnas Kasparavičius perrašo lietuvių folklorą (*Keturių sesučių darželis*, *Lietuvių Laimos teismas*, 1998), Herkus Kunčius žaidžia „būtąjį dažninį“ laiką (*Būtasis dažninis*, 1998), parodijuoja ir ironizuoja sovietmečio laikus (*Nepasigailėti Dušanskio*, 2006) arba kuria totalinę Sodomos ir Gomoros konflikto parodiją (*Gaidžių milžinkapis*, 2004). Tai kūriniai, kurių tekstai nėra *vienalinijiniai* ne tik istorijos, bet ir visų kitų savo dimensijų atžvilgiu. Jų poetika – sudėtinga, daugeliu atvejų peržengianti ir modernybės, ir postmodernybės ribas.

Akademinės tipologijos atveju kai kurių iš jų negalima vadinti istoriniais. Vadinamosios istorinės distancijos taisyklė juose akivaizdžiai laužoma: istorija interpretuojama kaip dabartis, o dabartis – kaip istorija. Visuose juose esama individualaus (deskriptinio, vaizduojamojo ir pan.) santykio su istorija vadinamais įvykiais, istorinėmis asmenybėmis, istoriosofijos klausimais. Visi išvardyti kūriniai buvo rašomi su ypatinga *dabarties* pajauta. Skaitytojo atpažintas ironijos ar parodijos santykis su praeitimi yra originalus tos dabarties įprasminimas.

„Eksperimentinė“; t.y. tradicinės poetikos ribas peržengianti, proza bene daugiausia permainų siūlo istorinio romano įvykių sekos dimensijoje. Fenomenologiniame vidiniame sąmonės laiko sraute formalistų pasiūlyta ir šiandien tebevertojama „fabulos“ ir „siužeto“ skirtis kaip poetikos atvejis yra primityvi. Modernioji proza, peržengdama savo ribą postmoderniosios link, pavyzdinčiai papildė fenomenologinės laikų sąvartos (srauto, difuzijos ir t.t.) sąmonėje klasikinį pavyzdžius. Įvairių laikų *simultanas* literatūros tekstuose iš esmės pakeitė istorijos ir dabarties skirtį. Praeitis buvo deistorizuota. Jos naratyvai – vaizduotės žaismas dabartyje ir su ja susipynusiuose visuose kituose laikuose.

Vis dėlto *deistorizacija* nebuvo savitikslių. Ji nevedė ir į *poistorę*, kada istorija „sustoja“; baigiasi. Į istorinę praeitį orientuotus romanus vis dažniau galima skirti ne pagal tematiką, istorinius personažus, istoriografijos gausą, o pagal poetikos sudėtingumo laipsnį. Kuo įvairesnė savo galimybėmis romano poetikos struktūra, tuo didesnė tikimybė, kad kūrinys realiai peržengia dabarties ribas. Iš panašių prozos tekstų istorinės krypties romanus išskiria po XX a. 7–8-jo dešimtmečio Vakaruose parašytoje, jau postmodernia vadinamoje, prozoje (pavyzdžiui, Johno Fowleso *The French Lieutenant's Woman*, 1969; Edgaro Lawrence'o *Doctorow Ragtime, Welcome to Hard Times*, 1975 ar Grahamo Swifto *Waterland*, 1983) išryškėjusi *sąmoninga* istorijos atvirumo dabarčiai pagava. Be sąmonės konstruktyvumo joje nebūtų juntama tos istorijos kritika – jos ironija, literatūrinis metodų,

stilių, temų parodija ir t.t. Tai, iš ko XX a. pradžioje, tarkim, Jamesas Joyce'as kūrė savo literatūrinį *Uliso* (1922) mitą, to paties amžiaus pabaigoje jau kartojosi kaip dvigubo ar trigubo mito ribų peržengimas. Puikų pavyzdį šioje naujų galimybių paieškoje romanistikai rodė novelių autoriai (įspūdingiausias atvejis – Jorge's Luiso Borgeso *fikcijos*, 1944). Tai – *praktinė* XX a. literatūros kritikos kritika.

Istorinių romanų atveju tai galima pavadinti *istorijos refleksijos refleksija*, arba *literatūriniu istorinių vertybių palimpsestu*. Pastarasis, kaip ir istoriniai kryžiažodžiai, gali būti įdomus tik aktyviems, literatūros poetikos žaidimus pramokusiems ir juos pamėgusiems skaitytojams. Natūralu, jeigu kintančios ir sudėtingos literatūrinės poetikos atvejais jiems taip pat stinga naujų poetikos konceptų.

Taigi susidūrę su kūriniais, kurių tekstai (ne)atsiverčiami laisvalaikiu, nelaužydami iečių dėl to, ar naujausiems istorinės prozos kūriniais taikytina klasikinė istorinės tiesos ir autoriaus išmonės (fikcijos) „kognityvinio mikso“ formulė, galėtume klausti, ką laimėtume, padarę prielaidą, kad šie autoriai tokios tiesos paieškose dalyvauja su visai kitokiais nei pažinimas tikslais: skaitytojams pristato, anot Hutcheon, tik tam tikras *istoriografinės metafikcijos*. Jas turėtume skaityti (kaip visą gerą literatūrą) dėl kūrinio (teksto) malonumo, t.y. dėl romano estetinių literatūrinių ypatybių. Pirmiausia – literatūrinė istorijos savastis: savaip disciplinuota įvairių diskursų tvarka, savaime vedanti („užburianti“) *literatūros istorinių užrašų* link. O jau po to – visa kita (istorija kaip mokslas, istorija kaip žmogaus epocha, istorija kaip valstybė ir t.t.).

*Istoriografinės metafikcijos*¹⁶ konceptas sumažina prielaidas ginčui dėl istorinės tiesos galimybių, t.y. istorinės literatūros kūriniai nekelia jam svetimų vertinimo normų. Jis didina tradicinę skaitytojo galimybę – romano estetinio suvokimo džiaugsmą.

Visa tai vyksta neatsisakant kognityvinio poetikos matmens ten, kur jo tebe-reikia: kai renkama romanui medžiaga – istoriografiniai faktai, istoriosofiniai klausimai.

Literatūrologijoje konceptas *istoriografinė metafikcija* tiktų nurodant šiandienę – sudėtingą ir transformuotą – meno (literatūros) ir istorijos sąsają. Sakytume, provokuotų tokios sąsajos modelį, kuris atitiktų šiandieninius istorinės prozos autorių ieškojimus. Kognityvinė tiesos paradigma paliauja buvusi svarbiausiu

16 Plačiau žr. Linda Hutcheon, *op. cit.*, p. 105–123. Apie istoriografinę metafikciją suomių romane žr. Mika Hallila, Samuli Hag, „History and Historiography in Contemporary Finnish Novel“, *Avain: the Finnish Review of Literary Studies*, 2007, Nr. 4, p. 74–79.

jų dėmeniu. Istorija yra vertybinis santykis, kuris nuolat kinta, nes istorija yra perrašoma ar perkuriama, ji pateikia humanistinius rytdienos vaizdinius, o drauge – ir realybę (pavyzdžiui, politinę, tautinę, etinę), dažnai labai skaudžią, vos pakeliamą egzistencinių vertybių našta. Ir tai nėra vien *istorinės tiesos* ir *meninės tiesos* opozicija, kurią dažnai tebeiminime kaip istorijos ir literatūros susitaikymo būdą. Pasiremndama Viktoru Šklovskiu, Haydenu White'u, Davidu Hackettu Fischeriu, Pauliu de Manu ir Louisu Gottschalku, šiek tiek ginčydama Fredericą Jamesoną, Hutcheon atkreipia dėmesį į istorija vadinamų požiūrių daugybiškumą (pavyzdžiui, pagal Gottschalką istorija yra bent trijų dimensijų – mokslas, menas ir filosofija), nurodo periferinius literatūros reiškinius (paraliteratūrą), kurie yra svarbūs literatūros išlikimui, pagaliau istoriją ir literatūrą (kaip išmonę) laiko tik kultūros ženklų sistemomis. Taigi atsakoma kalbėti apie šiuos abu diskursus kaip tos pačios prigimties – verifikavimą istorijos atveju ir teisingumą – romane. Šios literatūrinės poetikos išskirtiniais ženklais vadintini *vertybiniai* istorijos atspindžiai ir praeities bei dabarties sąsajų *kritiškos* pasakojimo strategijos (ironija, parodija, paradoksas, absurdas, tragedijos komedija ir kt.).

Antra. Šis konceptas išlaisvina literatūrą kaip fikciją nuo išorinės ir jai taikomos epistemologinės prievartos. Jeigu istoriko (tarkim, Edvardo Gudavičiaus) paklaustume, ar gali būti tiesa, kad Mindauginė karalystė Lietuvoje randasi (steigiiasi, formuojasi) tik XXI a., t.y. praėjus daugeliui amžių po Lietuvos karaliaus Mindaugo mirties, tikriausiai išgirstume vienareikšmišką atsakymą „Ne“. Jei to paties paklaustume Dirgėlos *Karalystės* naratorių, atsakymas būtų visai priešingas: taip, toji karalystė steigiamą ir įgyvendinama būtent šiandien. Lietuvos partizanų generolo Žemaičio biografija istorijos archyvuose yra viena, o Ivaškevičiaus romano *Žali* teksto provokuojamuose vaizduose yra kita. Mindaugo karūnavimas Lietuvos karaliumi ir jo valdymo metas XIII a., generolo Žemaičio partizaninė kova yra *istoriografijos* ar *istoriosofijos* fenomenai, kurie abiejuose romanuose skiria, komplikuoja, sujaukia istorikams žinomas datas, įvykius, faktus ir visiškai aiškius atsakymus į istoriosofinius klausimus. Tačiau kokie migloti bebūtų tie atsakymai, juos vienija bendra aliuzija į intertekstą(-us): pirmu atveju – *istorinį*, antruoju – *literatūrinį*. „Žaismas“ istorijos medžiaga romanuose adresuojamas „būtajam laikui“, t.y. istorijai, kurią skaitytojui vėl reikia konceptualizuoti, patirti kaip savo tiesą arba tik išmonę. Taip istorinio romano skaitytojas gali aktyviai „žaisti“ vertybinės (istorinės) tiesos žaidimus. Tam tereikia suvokti teksto(-e) keliamus klausimus dėl literatūrinio tiesos naratyvo savarankiškumo.

Kaip *laisvalaikiu* sprendamas istorinį kryžiažodį, taip ir (ne)*laisvalaikiu* skaitydamas („eksperimentinį“) istorinį romaną skaitytojas privalo būti aktyvus, tačiau kryžiažodžio sprendinius gali pakartoti ir kiti, o estetinės romano teksto sandaros atvertis yra nepakartojama. Beje, ji yra (ne vienam skaitytojui) nemalonus malonumas: pati *istoriografinė metafikcija* naujausiuose istoriniuose romanuose (kol kas) tebėra kliūtis suvokiant ir interpretuojant tuos romanus pagal tradicinį istorinio romano konceptą. Ar „priemonė“ gali būti „kliūtis“? Taip.

Kalbame apie didėjantį fikcijos savarankiškumą, jos *metafikcionalumą*, – su įvairiausia istoriografija susijusios *metafikcijos* savirefleksiją ir jos pateikimą. Apie tai, kas atsitinka literatūros tekste, kai kūrinys pats keičia tradicines jo suvokimo lygtis, kai jo kalba, sakiniai, personažai, įvykiai neatitinka to, ko laukiama. Kalbame apie romano poetiką, kurioje literatūros priemonėmis žaidžiama su praeitimi (arba tiesiog: žaidžiama *praeitis*), literatūros kūrinio laiko struktūra. Ryškiausias tokios istoriografinės metafikcijos pavyzdys (sakyčiau, ne tik Lietuvoje) kol kas, mano akimis, tebėra Dirgėlos *Karalystė*¹⁷, kurioje dabartis pristatoma kaip praeitis, o praeitis joje yra dabartis. Kad lyg voverės nesisuktume uždarame rate, prisiminkime, kad čia visada palieka(mi) prasių „plyšiai“, panašūs į Hegelio *neigimo neigimo* dėsnio padarinius – tam tikrą loginį ar prasių „lįftą“. Ar pastarajame gimsta daugiau istorinės ironijos ar literatūros poetinės parodijos, galima diskutuoti.

Be abejonės, ir šiame (ir į jį panašiam) kūrinyje poetinė fikcija (romano naratyvas) ir istorija (ideologinis naratyvas) yra skirtingi naratyvai, kuriuos (at)skiria tam tikros jų ribos. Tai, ką vadintume *istoriografinė metafikcija*, iš pradžių ribas įsteigia, kad po to jas sujungtų, tik šitaip paliudydama jų abiejų – literatūros ir istorijos – sąsajas. Istorijos lauke vykstantys įvykiai vis dažniau literatūroje tampa dabarties įvykiais, o pastarieji gali būti suvokiami kaip istorijos lauko simboliai, mitiniai ženklai, politikos formos, socialiniai individų ryšiai. Perskaityti šį autoriaus parašytą Lietuvos kaip nesukurtos jūrinės karalystės mitą galima labai įvairiai, pagal ironijos ar parodijos kodą – taip pat. Naratoriaus vaizduojamų įvykių ir personažų prasminės interpretacijos priklauso nuo to, kaip ironizuojama ar parodijuojama. Tasai „kaip“ apima jau minėtą sudėtingą literatūrinį komentarą to, kas „iš tiesų įvyko“. Kaip sakyta, betarpiško loginio ryšio tarp to,

17 Petras Dirgėla, *Karalystė: Žemės keleivio epas*, t. 1–4, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1997–2003.

„kas iš tiesų įvyko“, ir to, kaip tai parašyta istoriniame romane, nesama. Jį dekonstruoja ir keičia vertybinės literatūrinio pasakojimo struktūros.

Pakartoti *Karalystės* kaip istoriografinės metafikcijos, be abejonės, kitam autoriui ir neįmanoma, ir nereikia. Jos savitumas atsiveria tik perskaitant, o kitų straipsnyje paminėtų (kaip ir nepaminėtų) autorių ir jų romanų atvejai būtų ne mažiau individualūs. Tą patį galima pasakyti apie istorijos mokslo veikalą kaip istoriografinę metafikciją (pavyzdžiui, Gudavičiaus monografiją *Mindaugas*¹⁸).

Apibendrinant reikėtų pasakyti, kad *perrašyti* istoriją arba *atkurti* istoriją tiek literatūroje, tiek istorijoje reiškia atverti istoriją dabarčiai neleidžiant jos užbaigti ir nepripažįstant baigtinių jos tikslų. Istorografinė metafikcija yra tik vienas būdų tai pastebėti (ir padaryti).

Šiandienos skaitytojai (ir tyrėjai) yra istorinės lietuvių prozos poetikos lūžio liudytojai. Istorinis romanas bando būti tik romanu, o ne istorijos iliustracija, tai yra atskirti vertybinius istorijos ir literatūros ieškojimus. Jis tebeturi istorinės medžiagos („istorinės tiesos“), tačiau yra *romanas* be specialaus tradicinės istoriografijos ar istoriosofijos „leidimo“: lygiagretūs jų keliai, jei ir gali susikirsti, tai tik *reliatyvistinėje* paraliteratūroje arba metaistorijoje.

Historiographic Metafiction in Today's Lithuanian Historical Novel

Summary

A historical novel is changing along with the conception of history. The article discusses the problem of historical truth in the development of poetics in the Lithuanian historical novel. A renewing argument about the mismatching interpretations of historical truth in the science of history and fiction prose is considered as the longstanding tradition of realism in the Lithuanian prose. Pluralism of strategies in the science of history and changes of historical poetics in the last decade of the 20th century are regarded as a turning-point of this tradition. This turning-point allows us to talk about more complex connections of truth in literature and history. These connec-

18 Žr.: Edvardas Gudavičius, *Mindaugas*, Vilnius: Žara, 1998.

tions are dominated not so strongly by a mimetic, but rather metafictional paradigm of the past.

While searching for these connections, historical novels by Lithuanian prosaists (whose poetics is aimed not only at historical events and personalities, but also at free and critical literary rewriting of the history) are interpreted as *historiographic metafiction* in this article. This literary poetics claimed that exceptional signs were *valuable* reflections of history and critical narrative strategies of the connections between past and present (irony, parody, paradox, absurdity, cynicism, etc.). In this way, history is rewritten critically as well as encoded by literary means.

In cases of historiographic metafiction in the today's Lithuanian historical novel (*The Kingdom* by Petras Dirgėla, *Story from the Cloud* and *The Green* by Marius Ivaškevičius and *Don't Pity Dushansky* by Herkus Kunčius, etc.) the argument about historical artistic truth is more relevant to the science of history than to literature, i.e., it should be called a *pre-aesthetic* matter (of literary material, paraliterature), and not the aesthetic issue of today's literature.

Key words: historical novel, post-modern poetics, cognitive literary dimension, historiographic metafiction.
